

Валерій МУНТІАН

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ВИТОКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розкрито суть глобалізації, систематизовано основні періоди підвищення та спаду активності глобалізаційних процесів у різних сферах людської діяльності. Аргументовано, що особливістю сучасного періоду глобалізації стала зміна співвідношення між зовнішніми і внутрішніми чинниками розвитку національних економік на користь перших. Виявлено співвідношення понять “глобалізація” та “інтернаціоналізація”.

Сутність глобалізації, основна тенденція її розвитку – формування єдиного взаємозалежного світу, взаємодія та взаємовплив різних спільнот, культур і цивілізацій. У широкому сенсі і в ідеалі глобалізація перетворює сучасний світовий порядок у планетарному масштабі, втілює ідею, що йде з давнини, щодо майбутньої єдності людської спільноти при збереженні самобутності її складових.

Ідея єдності людського буття, світової гармонії, планетарної спільноти, “глобальності” світу – не нова. Її висловлювали більше двох тисяч років тому древньогрецькі філософи. Носіями її були Христос, Магомет, Будда, генії культури, чия творчість переступила національні кордони. Важко пояснити, чому людство виявилось роз’єднаним, до того ж за багатьма ознаками: расовими, етнічними, мовними, релігійними, цивілізаційним тощо. Ця несхожість “будівельників Вавилонської вежі”, поділ за принципом “свій” – “чужий”, була однією з причин конфліктів, воєн, світових катаклізмів. Проте люди різних племен і народів спілкувалися між собою, вели торгівлю, обмінювалися знаннями і культурою.

Відтак, можна стверджувати, що глобалізація в її первинних проявах, названа “протоглобалізацією”, об’єктивно супрово-

джувала всю людську історію, хоча і проходила нерівномірно, в “пульсуючому” режимі, концентруючись в тому чи іншому регіоні, в ареалі тієї чи іншої цивілізації Стародавнього світу і майбутніх часів. Тобто сучасна глобалізація світової економіки – це не випадковий феномен, а еволюція процесу освоєння і перетворення планети. Протоглобалізація відбувалася в різних сферах:

- релігійній, коли місце багатобожжя і поганства зайняли світові монорелігії [1];
- політичній, коли племена перетворювалися в народи, створювалися держави, формувалися нації, регіональні спільноти [2];
- геополітичній, коли освоювали нові простори і будували імперії [3];
- ідеологічній, коли певні соціальні ідеї поширювалися на багато територій і країн [4];
- у сфері освіти, коли завдяки мережі Інтернет доступ до освіти отримали всі території та верстви населення [5].

Все це дає підстави стверджувати, що глобалізація – це явище (процес), яке споконвіку властиве людству, але в XXI ст. вступило в нову, вищу фазу свого еволюційного розвитку і тому має всі підстави претендувати на новизну процесу. Вона обумовлена відсутністю комплексної теорії глобалізації. На сьогодні здійснено теоретичні дослідження окремих аспектів цьо-

го процесу – міжнародної торгівлі та руху інвестицій, фінансових і валютних ринків, ТНК [6]. Однак кожне з цих явищ аналізується окремо від інших, тоді як глобалізація – це єдиний комплексний процес, що вимагає системного підходу. Таким чином, глобалізація, на думку більшості вчених, проходить вже не один десяток років. Проте є й такі, які вважають, що в останні роки поступово накопичувалися кількісні зміни, що обумовили якісний стрибок, надали нового статусу економічному життю загалом, нового змісту національній економіці [7].

Якісні зрушення в структурі і динаміці світової економіки на сучасному етапі виявляються в зростанні відкритості національних економік, обсягів світової торгівлі й інвестицій, появі загальносвітових стандартів виробництва, споживання, торгівлі, фінансів тощо. Проте глобалізація не є спонтанним процесом, більше того, уряди і країни можуть усвідомлено визначати своє місце у глобалізованій економіці. Стійкість національних економік знаходиться в прямій залежності від ефективності урядових дій щодо асиміляції позитивних і компенсації негативних ефектів глобалізації. Глобалізація світової економіки означає: вихід інтересів національних господарюючих суб'єктів за національно-державні кордони, створення і розширення сфери діяльності транснаціональних економічних і фінансових структур, а також переміщення національних економічних проблем на глобальний, світовий рівень, що потребує врахування світових господарських інтересів, мобілізації світових ресурсів і формування єдиного світового економічного простору. Необхідність координації в загальносвітових масштабах національної економічної і фінансової політики диктує необхідність створення єдиного світового правопорядку як умови стабільного світового економічного розвитку. Таким чином, на нашу думку, глобалізація світової

економіки відображає досягнутий світовою спільнотою критичний рівень економічної взаємозалежності на основі економічної і технологічної інтеграції, становлення економіки знань, сучасної інформаційно-комунікаційної революції. Причому, за цим критичним рівнем жодна з країн не може самостійно й успішно вирішувати завдання соціально-економічного розвитку.

Глобалізація втягує у свою орбіту все нові країни і народи, асимілюється, хоча і нерівномірно, в усі сфери людської діяльності. При цьому, коли йдеться про те, що формально нема єдиного глобального ринку, єдиного комунікаційного середовища й інформаційного простору, що це стосується в кращому випадку 1/5 населення світу, то треба мати на увазі таке: сучасна глобалізація – це не тільки явище, а й процес, що постійно розширюється, натиск якого неможливо буде стримати ні рамками національних економік, ні ідеологічними розбіжностями, ні політичною нестабільністю.

Сьогодні вважається, що суть глобалізації полягає в розширенні й ускладненні взаємозв'язків і взаємозалежностей як окремих індивідів, так і національних держав, що знаходить безпосереднє відображення в процесах формування планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів, товарів і робочої сили, в інтернаціоналізації проблем техногенного впливу на природне середовище, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів і безпеки. Однак аналіз сучасних праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, присвячених дослідженню глобалізації, показує, що термін "глобалізація" є настільки ж містким, як і нечітким, що, мабуть, пояснюється багатогранністю її проявів. Внаслідок цього усучасній економічній літературі можна зустріти найрізноманітніші трактування глобалізації, її сутності та значення, процесів, що відбуваються в її рамках як для

національних економічних систем, так і для світової економіки в цілому. Така відсутність єдиної позиції в оцінці глобалізації зумовлює необхідність детального розгляду даного процесу і його економічної сутності.

У сучасних дослідженнях світового господарства в більшості випадків застосовують два способи інтерпретації світової економіки – у широкому й у вузькому сенсі. У широкому сенсі світова економіка розглядається як сума всіх національних економік світу, у вузькому – як сукупність тільки тих частин національних економік, які взаємодіють із зовнішнім світом [8]. Незважаючи на застереження про взаємовплив і взаємопов'язаність цих економік, в цілому світове господарство не розглядається як нова складна система, властивості і закономірності якої не можна вивести з властивостей і закономірностей складових її частин [9].

Однак сучасний світ не є простою алгебраїчною сумою національних економік і ВВП, створених ними. Крім того, в сучасних умовах вже дуже важко виокремити ті сектори національних господарств, на яких світовий ринок не має жодного впливу. Особливістю періоду глобалізації стала зміна співвідношення між зовнішніми і внутрішніми факторами розвитку національних економік на користь зовнішніх. Сьогодні жодна країна не може ефективно формувати і здійснювати свою економічну політику, не беручи до уваги реалій світового ринку, пріоритетів і норм поведінки його основних суб'єктів. Навіть, якщо мова йде про так звані “закриті” або “замкнуті” господарські системи, їх не можна назвати повністю ізольованими і незалежними від світової економіки, оскільки власне їхня закритість вже є відношенням до світового ринку, який вони не сприймають або який відриває їх. Але, так чи інакше, вони змушені зважати на його існування і “захищатися” від його негативних ефектів, застосовуючи більшу

чи меншу кількість протекціоністських заходів. Про ступінь і особливості входження держав у глобальну економіку можна судити, спираючись на показники кількості населення, енергоспоживання на душу населення, рівня ВВП, величини експорту, імпорту та прямих іноземних інвестицій, а також частки високотехнологічної продукції в експорті країн світу. На наш погляд, сучасний світ треба розглядати як складну систему, що складається з кількох рівнів ієрархії, між якими існують прямі і зворотні зв'язки і взаємозалежності. Проте світ як система не є продуктом глобалізації, його системність виникла разом зі світовим господарством і вже тоді мала ієрархічну структуру.

З часом під впливом процесів поглиблення міжнародного поділу праці, розвитку процесів міжнародної спеціалізації, кооперування та інтернаціоналізації виробництва розвивалася і світова економічна система. Вона зазнавала змін, ускладнювалася за рахунок формування нових внутрішніх структур і зв'язків. Протягом усього свого існування світова економічна система залишалася ієрархічно структурованою, зі своїми лідерами й аутсайдерами. Відбувалася лише періодична зміна лідерів, змінювалася геополітична роль тих чи інших держав, але сам ієрархічний характер зберігався. Таким чином, не можна сказати, що глобалізація якимось чином змінила системну сутність світової економіки, вона стала ще одним етапом розвитку цієї системи.

Визначаючи, в якому співвідношенні перебувають поняття “глобалізація” та “інтернаціоналізація”, насамперед, необхідно з'ясувати, що мається на увазі під інтернаціоналізацією господарського життя. Відповідно до формулювання, яке подане у Великому економічному словнику, інтернаціоналізація – це формування стійких економічних зв'язків між країнами [10]. З цієї точки зору, глобалізація, тобто процес

зростання взаємозалежності між країнами, ускладнення і посилення ролі міжелементних зв'язків у рамках світової економічної системи, дуже близько підходить до поняття "інтернаціоналізація".

Якщо ж останню розглядати як просте збільшення операцій на зовнішніх ринках, то це, швидше, кількісна характеристика сучасної світової економіки. Водночас глобалізація стосується більшою мірою якісних змін, що означає "все більшу інтеграцію національних економік, включаючи фінансові ринки, що, в кінцевому результаті, веде до створення єдиного ринку" [11].

Відповідно до цього підходу інтернаціоналізація – це розширення меж міжнародних ринків, тоді як глобалізація передбачає створення єдиного світового ринку без кордонів. Якщо та чи інша країна вдається до протекціоністських рішень, спрямованих на захист свого внутрішнього ринку від іноземної конкуренції, то в цих умовах ще зберігаються можливості для інтернаціоналізації, але виключаються можливості глобалізації.

Але інтернаціоналізація не зводиться просто до кількісного зростання обсягів міжнародних трансакцій. Латинське слово "inter" означає вихід суто внутрішнього за власні рамки. Фактично інтернаціоналізація – це вихід внутрішнього виробництва за національні кордони, підвищення рівня участі країни в світовому господарстві, а також об'єднання дій декількох (кількість не обмежена) суб'єктів світової економіки і політики навколо спільних для них завдань, цілей, інтересів, видів діяльності. Це не руйнування національних кордонів, а поступове взаємопроникнення технологічних і культурних стандартів. На думку М. Косолапова, інтернаціоналізація є універсальною за охопленням об'єктів і простору, але не обов'язково залучає всіх чи майже всіх учасників міжнародного життя [12]. Це підтверджує практика, оскільки сьогодні

далеко не всі держави знаходяться у так званому "полі глобалізації". Для більшості країн, що розвиваються, і постсоціалістичних держав характерні значне відставання в сприйнятті населенням цих країн споживчих технологій, разюча відмінність життєвих стандартів.

За таких умов правомірно стверджувати, що процес інтернаціоналізації з позиції окремих країн розвивається у двох напрямках – не тільки зовні, але і внутрішньо. Внутрішній розвиток означає, що процес йде шляхом розширення використання іноземних товарів, капіталу, послуг, технології, інформації у сфері внутрішнього споживання цієї країни. Розвиток ззовні характеризується переважанням орієнтації країн на світовий ринок і глобальною експансією фірм у торгівлі, інвестиціях та інших угодах. Головним наслідком цього процесу поряд зі зростанням взаємозалежності держав є просторова й інституціональна інтеграція ринків.

Як уже було зазначено вище, процес глобалізації у вигляді його історичної передумови – інтернаціоналізації держав – відбувався протягом усієї історії людства. Однак достовірно й аргументовано, з допомогою мови цифр, можна говорити тільки про дві епохи, коли темпи зближення держав були революційно швидкі.

Перша епоха – рубіж XIX–XX століть. У цей час світ вступив у фазу взаємного зближення за рахунок поширення торгівлі й інвестицій у глобальному масштабі, завдяки телефону, пароплаву і конвеєру. Такі теоретики першої хвилі глобалізації, як Р. Кобден і Дж. Брайт переконливо для багатьох економістів і промисловців доводили, що вільна торгівля невідворотно підштовхне світове економічне зростання і, на основі небувалого процвітання, що базуватиметься на взаємній залежності, народи забудуть про колишні суперечки. Ідея впливу глобалізації на схильну до різних конфліктів

світову спільноту була ґрунтовно розкрита у книзі Нормана Ейнджел “Велика ілюзія” (1909 р). У ній автор доводив неможливість виникнення на планеті глобальних конфліктів через зростаючу взаємозалежність держав (наприклад, Великобританія і Німеччина були другими за значенням торговими партнерами один одного) [13]. Проте через 5 років після виходу у світ цієї книги всі надії на мир зруйнувалися – почалася Перша світова війна, яка заморозила процеси глобалізація до 1970-х рр.

Друга епоха – кінець 70-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. Відродження глобалізації на основі революції у модернізації засобів зв'язку, інформатики, телекомунікації. Потужність загальної кількості комп'ютерів протягом останніх 30 років зростала вдвічі кожні 18 місяців, обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків збільшувався в середньому на 60% в рік, починаючи з 1991 р. [14]. Істотно скоротилася вартість доставки інформації, зараз величезні обсяги інформації можуть бути передані за допомогою мережі Інтернет, телефону або радіосигналів у будь-яку точку земної кулі, що революційним чином діє на економічне зростання і конкурентоспроможність. Особливістю цього етапу глобалізації, як вже розглянуто вище, є колосальна роль транснаціональних корпорацій. Компанії, що мають представництва в різних країнах світу, можуть називатися національними з перебільшенням, проте їхня роль в міжнародному політичному процесі продовжує зростати, такі корпорації з легкістю перетинають національні кордони і здійснюють свій вплив на менш розвинені держави.

Таким чином, інтернаціоналізація постає як історико-еволюційна підготовка глобалізації, остання була б неможлива без першої. Тобто, лібералізація національних режимів торгівлі та потоків капіталу, фор-

мування глобального фінансового ринку і всесвітньої інформаційної мережі, зростання транснаціоналізації виробництва – все це притаманне глобалізації, яка є новітнім етапом багатовікового процесу інтернаціоналізації господарського життя. Причому це не просто чергове відновлення колишніх тенденцій, що підсилюють взаємозв'язок національних господарств, і не просто досягнення світовою економікою глобальних масштабів, коли вона територіально охопила весь світ. Все це – лише кількісні параметри процесу інтернаціоналізації господарського життя, який триває давно. Глибинна ж суть глобалізації полягає в тому, що за значної схожості з попередніми періодами своєї історії світова економіка переходить у якісно новий стан.

У результаті всіх цих зрушень ступінь економічної, науково-технічної, правової й інформаційної взаємозалежності національних господарств досягла такої критичної межі, коли стали неминучі, щонайменше, три принципово нових явища [15].

По-перше, світове економічне співтовариство з нестійкої сукупності взаємозалежних країн перетворюється у цілісну економічну систему, де національні соціуми (соціуми країн) виявляються складовими елементами єдиного світового економічного організму, зрощеного вже не просто міжнародним поділом праці, а й гігантськими за масштабністю, інколи всесвітніми виробничо-збутовими структурами, глобальною фінансовою системою і планетарною інформаційною мережею.

Взаємозалежність більшості національних економік перетворила їх з більш-менш автономних господарських структур на складові елементи глобального господарського організму. Особливо відчутна така взаємозалежність у високотехнологічних галузях, насамперед у машинобудуванні, де широко практикується міжнародне ви-

робниче кооперування – формування технологічного ланцюжка, окремі ланки якого знаходяться в різних країнах, але функціонують за єдиним планом і в погодженому ритмі, ніби цехи однієї фабрики. Якщо до цього додати появу протягом останніх десятиліть всесвітнього фінансового ринку і глобальної інформаційної мережі Інтернет, стає очевидним, що сучасне світове господарство принципово відрізняється від того, яким воно було в першій половині ХХ ст., не кажучи вже про більш ранні етапи його розвитку.

По-друге, в умовах глобалізації національні та світові економічні відносини міняються ролями. В минулому провідну роль грали перші. Найбільш розвинені в той чи інший період національні господарства визначали характер, форми та механізми міжнародних відносин, ніби нав'язуючи іншим країнам і світовій спільноті в цілому способи господарської взаємодії. Внутрішньоекономічні відносини були первинними, міжнародні – вторинними. Голландія ХVІІІ ст. або Англія ХІХ ст. були не тільки лідерами економічного прогресу, а й зразками для наслідування для інших європейських країн. У ХХ ст. така роль перейшла до США. Однак у міру формування наднаціональних фінансових та інших ринків і виробничо-збутових структур міжнародні економічні відносини все більше набувають ролі визначальних, тоді як внутрішньодержавні відносини навіть дуже великих й економічно могутніх країн, не кажучи вже про інші, змушені пристосовуватися до реалій глобальної економіки. Протягом останніх десятиліть глобальні економічні процеси все більше домінують, витісняючи на узбіччя національні економіки, ніби розчиняючи їх у гігантському господарському організмі планетарних масштабів. Світове господарство поступово стає сильні-

шим і більш вагомим, порівняно з національними господарствами.

Глобальний економічний простір перетворюється в єдине поле для “ділових ігор великого бізнесу”, коли географія розміщення продуктивних сил, галузева структура інвестицій, виробництва і збуту визначаються такими суб'єктами господарського життя з урахуванням глобальної кон'юнктури, а економічні підйоми і спади набувають всесвітнього масштабу. Глобальна орієнтація ТНК, ТНБ та інших провідних господарюючих суб'єктів закономірно зменшує для них значення національних економік як тих держав, де базуються їхні штаб-квартири, так і тих, де діють їхні численні філії. Центр тяжіння підприємницької стратегії переміщується з національного на наднаціональний рівень. Звичайно, залишаються міриади середніх і малих підприємств, що орієнтуються, передусім (хоча і не цілком), на національні і навіть локальні ринки. Але “економічний клімат” формують не вони, а “генерали великого бізнесу”. “Рядові ж багатомільйонної армії” мікроекономічних суб'єктів господарських відносин чутливо прислухаються до того, як змінюються котирування акцій “блакитних фішок” на фондових біржах Нью-Йорка, Франкфурта або Токіо, як змінюються світові ціни на нафту, пшеницю або золото, які тенденції проявляються відносно курсу долара, євро або ієни.

По-третє, глобалізація об'єктивно призводить до розмивання та знецінення регулюючих функцій національної держави, яка вже не може, як раніше, захищати національну економіку від небажаних зовнішньоекономічних впливів. Вона тим більше не в змозі регулювати ті економічні, соціальні та культурні процеси, які вийшли за межі національних кордонів, знайшли самостійність, стали некерованими. Міжнародні економічні процеси переростають з міждержавних,

відносно ефективно регулюваних в одно-, дво- чи багатосторонньому порядку національними державами, у наддержавні, тобто глобальні, що майже або зовсім не піддаються державному регулюванню. Національні держави все більше втрачають можливість ефективно використовувати такі традиційні важелі макроекономічного регулювання, як імпорتنі бар'єри і експортні субсидії, курс національної валюти і ставка рефінансування центрального банку. В умовах зростаючої взаємозалежності національних господарств уряди змушені користуватися цими важелями з урахуванням інтересів інших держав. Крім того, доводиться зважати на поведінку впливових недержавних суб'єктів міжнародних економічних відносин – транснаціональних компаній (ТНК), транснаціональних банків (ТНБ), міжнародних інвестиційних фондів, які своїми діями можуть звести нанівець очікуваний ефект від вжитих заходів або навіть використовувати їх на шкоду певній країні.

У другій половині минулого століття перед людством постало безпрецедентне завдання – знайти нові механізми регулювання світової економіки. Розпочався болісний процес трансформації існуючої протягом тисячоліття національно-державної форми організації життя людства в нову її форму. Пошуки нових механізмів регулювання тривають і в рамках ООН з її розгалуженою системою економічних органів, і в Міжнародному валютному фонді, і у Світовому банку, і в СОТ. Висуваються різні проекти більш потужних глобальних регулюючих структур аж до створення Світового уряду. Все сказане, звичайно, не означає, що національна держава як регулюючий механізм внутрішньодержавних і міжнародних відносин віджила свій вік. Вона збережеться ще невизначено довго, але вже в якості однієї з ланок все більш ускладненого багаторів-

невого механізму, що регулює глобальні економічні й інші відносини.

Саме такими постають суть глобалізації та її кардинальні відмінності від попередніх етапів інтернаціоналізації господарського життя.

Усвідомлюючи, що процеси глобалізації з часом лише ускладнюватимуться, вважаємо, що для України пріоритетними напрямками державного розвитку мають стати підвищення рівня геополітичної, гео-економічної, геостратегічної безпеки. Ці проблеми потребують окремих логічно завершених наукових досліджень.

Література

1. Мовсесян А. Г., Огнивцев С. Б. *Мировая экономика*. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 656 с.
2. Гумилев Л. Н. *Этносфера: история людей и история природы*. – СПб.: ООО "Издательский дом "Кристалл", 2002. – 576 с.
3. Дергачев В. А. *Геоэкономика (Современная геополитика): Учебник для вузов*. – К.: ВИРА-Р, 2002. – 512 с.
4. Перская В. В. *Глобализация мировой экономики // Глобализация: многостороннее измерение / Под общ. ред. В. А. Михайлова, В. С. Буянова*. – М.: Книга и бизнес, 2004. – С. 52–79.
5. Барабанов О. Н., Лебедева М. М. *Глобализация и образование в современном мире // Глобализация: человеческое измерение / Ред. коллег.: А. В. Торкунов, А. Ю. Мельвиль, М. М. Наринский*. – М.: МГИМО, РОССПЭП, 2003. – С. 54–77.
6. Борзенко И. М. *Общая глобалистика как целостная картина эволюционирующего мира // Труды Клуба ученых "Глобальный мир"*. – 2003. – Том. 4. – С. 22.
7. Долгов С. И. *Глобализация экономики: новое слово или новое явление?* – М.: Экономика, 1998. – С. 3.

8. *Мировая экономика / Под ред. А. С. Булатова.* – М.: Юристъ, 2000. – С. 721.
9. *Мовсесян Л. Изменения в системе мирового хозяйствования // Экономист.* – 2000. – № 12. – С. 79.
10. *Большой экономический словарь / Под ред. А. Азрилияна.* – М.: Институт новой экономики, 1997.
11. *Моисеев С., Михайличенко К. Incognita: Глобализация финансовых рынков // Вопросы экономики.* – 1999. – № 6. – С. 124.
12. *Косолапов Н. Глобализация, миропорядок начала XXI века и Россия. Постиндустриальный мир и Россия / Под ред. В. Хороса, В. Красильщикова.* – М., 2001. – С. 233–234.
13. *Халсвинская Е., Крозс И. Мировая экономика.* – М.: Юрист, 2002. – С. 21.
14. *Щуко Ю. Н. Глобализация и развивающиеся страны // Экономика и управление в развивающихся странах.* – 2003. – № 10. – С. 3–17.